

Suchkova O. Y.

Everyday life of Jewish population in Ukrainian Soviet Socialist Republic during the interwar period: national historiography

The article gives the historiographical survey of Soviet and Ukrainian scientific literature on everyday history of Jews in Soviet Ukraine during the interwar period. Publications by party activists, historians, demographers, sociologists on Bolshevik national politics and on «Jewish Question» were analyzed. The article also analyses publications about small-town problems and anti-Semitism questions. The author comes to the results that national historiography on the problem under consideration has some periods: 1920s – the early 1930; from 1933 – till the middle of 1980s; the second half of 1980s years – till modern time. The historiography of «Jewish Question» solution in the interwar period is not so different. The most of printed works were published in Soviet times in the period of 1920 – 1930s, because there were discussions among Soviet Jewish intellectuals in this period. Since the middle of 1930s the process of investigation has become slow. National minorities and the Jews among them as the object of historical researches were not analyzed. Questions of everyday life of the Jews were not investigated in the Soviet Ukraine. In 1960 – 1980s the Jews were studied as a part of Soviet history. A new period of problem investigating was formed in 1980 – 1990s. This period differs from others by methods and objective analyses. The investigating of Judaica began in the end of 1980s. This research is carried out by modern Ukrainian scientists, but the problem of everyday life of the Jews in the Soviet Ukraine in 1920 – 1930s is waiting for its investigators.

Тимець І.

«РОБОТНИК W ФАБРИКАХ ТЮТОНІУ» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНОВИЩА ПРАЦІВНИКІВ ТЮТЮНОВИХ ФАБРИК ГАЛИЧИНИ

Питання створення професійних об'єднань на тютюнових фабриках Галичини та їхня роль у вирішенні соціально-економічних проблем працівників галузі на поч. ХХ ст. залишається одним з недосліджених в українській історіографії. Звичайно, дослідники вивчали в ширшому контексті профспілкові об'єднання і робітничі спілки в Галичині, історію їхнього виникнення тощо [1; 2; 3; 4], не торкаючись, однак, окремо тематики створення таких об'єднань на тютюнових фабриках*.

При цьому, як з'ясувалося, існує достатня джерельна база, аналіз якої дозволяє розкрити тему. Зокрема, для написання статті нами використано підшивку газети «Robotnik w fabrykach tytoniu» за 1907 – 1914 рр., яка зберігається у фондах Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника.

Таким чином, об'єктом нашого дослідження стала газета «Robotnik w fabrykach tytoniu» як орган «Związku zawodowego robotnic i robotników, zatrudnionych w fabrykach tytoniu w Austrii», а предметом – соціально-економічне становище працівників тютюнових фабрик, зокрема проблеми підвищення заробітної плати, тривалості робочого часу, надання відпусток, пенсійного та медичного обслуговування тощо, які піднімалися на шпальтах газети.

Важливу роль у вирішенні соціально-побутових і економічних питань працівників тютюнової монополії на початку ХХ ст. відігравали їхні професійні об'єднання.

Коротко зупинимося на створенні та діяльності «Związku zawodowego robotnic i robotników, zatrudnionych w fabrykach tytoniu w Austrii» («Фахової організації тютюно-

* Зокрема, в контексті історії тютюнової фабрики у Винниках, дану проблеми розкриває Михайло Влох [5, с. 138 – 141].

вих робітників і робітниць в Австрії»*, далі — Організації) та заснуванні при ній газети «Robotnik w fabrykach tytoniu». Організація бере свій початок з першої робітничої конференції 1902 р., хоча формально вона була створена через два роки [7, s. 3]. В 1904 р., на Зелені свята, відбувся з'їзд групи людей, які заснували організацію, що мала боротися за права робітників [8, s. 1]. У з'їзді взяли участь делегації з 18 фабрик [9, s. 1]. Вже в листопаді 1904 р. вийшов перший номер газети «Robotnik w fabrykach tytoniu» (далі — «Robotnik»), яка спочатку друкувалася лише німецькою мовою, а з 1907 р. — польською і українською («Робітник в фабриках тютюну»). В газеті висвітлювалися вкрай наболілі економічні та соціальні проблеми працівників тютюнових фабрик, часто вона була трибуною у спілкуванні останніх з керівництвом.

Кількість членів Організації відносно кількості осіб, задіяних в тютюновій галузі, постійно зростала: 1904 р. — 8,4 %, 1905 р. — 10,63 %, 1906 р. — 13,6 %, 1907 р. — 16 % (6400 осіб**), 1908 р. — 17 % (6855 осіб) [8, s. 1]. На 1914 р. у всіх 30 тютюнових фабриках Австро-Угорської імперії вже діяли осередки Організації: останній було створено 27 січня 1914 р. в Ягельниці [9, s. 1].

У 1907 р. Організацією було витрачено: на місцеві осередки — 13 632 корони***, на освітнянські цілі — 2802 кор., на організаційні заходи й агітацію — 5576 кор. Частина коштів витрачалась і на адресну допомогу працівникам. Так, у 1908 р. було видано: допомогу працівникам, які втратили роботу (11 5506 кор.), допомогу на проїзд (12 686 кор.), допомогу у зв'язку з нещасними випадками (31 555 кор.), допомогу для хворих (13 960 кор.), допомогу в разі смерті (8240 кор.). За п'ять років існування Організації вдалося добитися від уряду підвищення зарплат в галузі на загальну суму 6 327 474 кор. [8, s. 1]. Активна робота велася також щодо скорочення тривалості робочого дня. Так, до 1873 р. робочий день тривав 12 год. (72 год. в тиждень), у 1873 — 1898 рр. — 10 год. (60 год. в тиждень), у 1898 — 1899 рр. — 9 год. 30 хв. (57 год. в тиждень) [11, с. 7]. У 1905 р. Організація добила скорочення робочого часу на 5 квадрантів**** в тиждень, що на одну особу становило 65 год. в рік [8, s. 1], у наступному ж році робочий тиждень було зменшено з 54 год. до 52 год. 15 хв. [11, с. 7]. З 1 січня 1910 р. робочий час скорочено ще на 7 квадрантів в тиждень і фактично в суботу працівники отримали вільний час по обіді. Таким чином, у 1910 р. робочий час зменшено на 156 год. Роком раніше Організація добила ще й впровадження платної відпустки, яка становила 3 — 6 днів [8, s. 1 — 2].

Важливу роль у досягненні тих чи інших цілей і поставлених завдань відіграла як численність робітничих осередків, так і їхня згуртованість у виробленні програм спільних дій. У силу соціальних змін, які відбувалися в суспільстві, змінювалися і вимоги працівників. Найактуальнішими проблемами того часу були: тривалість робочого дня, відпустки і лікарняні, побутові умови, пенсійне забезпечення, права жінок і ставлення до них.

На прикладі робітничих об'єднань бачимо, як поступово робітники із безправних працівників, яких роботодавець може просто «викинути» на вулицю, покарати на свій розсуд і залишити без заробітної платні, змінюють свій світогляд і утворюють згуртовані осередки, які відстоюють їхні права і часто перетворюються на певну політичну силу, з якою не можна не рахуватися. Коли на перших етапах формування об'єднань робітники

* Офіційна назва організації українською мовою [див.: 6, с. 12].

** Дані за 1907 р. потребують уточнення, оскільки в газетах подаються різні цифри — 6400 та 6490 [див.: 10, s. 1; 8, s. 1].

*** Корона (*corona, korona*) — основна грошова одиниця Австро-Угорщини в 1892 — 1918 рр. Карбували срібні монети номіналом 1 корона та 2 корони (ця монета отримала назву флорин, в Угорщині — форинт). 1 корона — 100 гелерів (в Австрії) чи 100 філерів (в Угорщині).

**** Квадрант — четверта частина, 15 хв.

ставили лише питання, пов'язані з покращенням умов праці і життя, то згодом вони піднімають навіть питання щодо підвищення якості виробів [12, с. 8].

Одна з основних проблем, яка висвітлюється на сторінках «Robotnika», — це оплата праці та виплати для працівників австро-угорських тютюнових фабрик загалом, і в Галичині зокрема, яку розглянемо більш докладно.

Найбільш ранні відомості про це, подані в газеті «Robotnik», стосуються 1897 р., коли середній річний зарібок складав 413 корон 71 гелер [7, с. 3].

Варто також зазначити, що в цей час зарплатня на різних тютюнових фабриках часто суттєво відрізнялася. Для подальшого аналізу і співставлення наводимо заробітну платню станом на 1897 р. на фабриках Галичини (Табл. 1) та деяких інших фабриках Австро-Угорщини (Табл. 2).

Таблиця 1.

Заробітна платня (в коронах) на тютюнових фабриках Галичини станом на 1897 р. (7, с. 3).

Фабрики	Тижнева зарплата					
	Наглядача	Інших*	Поденних (чоловіки)	Поденних (жінки)	«Акордних»** (чоловіки)	«Акордних» (жінки)
Ягельниця	12.14	12.02	5.66	5.18	8.20	4.86
Монастириська	13.68	12.06	6.00	4.50	5.94	5.44
Винники	15.70	14.10	7.60	7.32	10.80	7.78
Заболотів	13.36	10.72	5.04	4.82	7.06	5.06

Таблиця 2.

Заробітна платня (в коронах) на деяких тютюнових фабриках Австро-Угорщини станом на 1897 р. (7, с. 3).

Фабрики	Тижнева зарплата					
	Наглядача	Інших	Поденних (чоловіки)	Поденних (жінки)	«Акордних» (чоловіки)	«Акордних» (жінки)
Hainburg/Гайнбург	18.18	14.30	12.34	8.96	17.18	10.12
Kraków/Краків	16.02	12.80	9.40	8.52	13.62	10.08
Stein/Штайн	17.46	16.52	11.94	9.40	13.50	9.76
Rennweg/Реннверг	20.32	19.18	15.06	10.74	20.76	11.94
Rossau/Россау	20.80	21.28	16.18	10.94	22.20	12.18
Szwac/Швац	17.30	15.28	9.50	8.36	10.16	8.62
Fürstened/Фюрштенфельд	16.58	14.28	9	8.54	11.22	7.74
Lublana/Любляна	16.92	15.10	10.44	8.32	16.62	9.48
Rovigno/Ровінь	17.40	14.30	9.80	7.80	14.96	8.22
Budziejowice/Будейовіце	15.70	14.36	9.46	7.54	12.10	8.68
Pisek/Пісек	12	—	8.74	6.20	—	4.94
Tabor/Табор	16.16	14.64	8.04	7.68	12.84	8.16
Tachów/Тахув	12.98	11.88	8.80	5.74	—	6
Hodonin/Ходонін	16.30	14.84	8.58	7.44	14.60	7.84
Igława/Іглава	17.04	14.98	9.08	8.04	13.12	8.04
Nowy Jicin/Нови Жичин	17	13.52	8.40	7.42	10.96	8.46
Sternberg/Штернберг	18.20	14.70	9.62	8.60	16.02	8.50

* Не вдалося наразі з'ясувати, хто такі ці «інші».

** «Акордна» заробітна платня — форма відрядної оплати праці, за якої загальну суму заробітної платні робітникові (або найчастіше колективові робітників) встановлюють за весь обсяг виконаної роботи (т. зв. акорд).

Таким чином, тижнева середня зарплатня по фабриках Австро-Угорської імперії (без урахування Галичини) становила: наглядача — 16,24 кор., інших — 14,22 кор., поденних робітників — 9,44 кор. (чоловіків) і 7,68 кор. (жінок), «акордних» робітників — 12,74 кор. (чоловіків) і 8,50 кор. (жінок). Зарплата цих же категорій працівників на фабриках Галичини суттєво відрізнялась: наглядача — 13,72 кор., інших — 12,22 кор., поденних робітників — 6,07 кор. (чоловіків) і 5,45 кор. (жінок), «акордних» робітників — 8,00 кор. (чоловіків) і 5,78 кор. (жінок) [7, s. 3].

Як довідуємося з цієї ж газети за 1910 р. (див. табл. 3), зарплатня працівників тютюнових фабрик Галичини за 11 років зросла не надто суттєво, а саме: зарплата наглядача зросла на 4,78 кор., поденних робітників на 4,88 кор. (чоловіків) і 4,24 кор. (жінок), «акордних» робітників на 8,00 кор. (чоловіків) і 6,24 кор. (жінок).

Таблиця 3.
Тижнева заробітна платня (в коронах) на тютюнових фабриках Галичини
станом на 1908 р. (13, с. 12).

Фабрика	Наглядачі	Тижневі робітники		Поденні робітники		«Акордні» робітники	
		чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
Монастирська	19. 25	15. 82	12. 86	10. 68	8. 26	15. 49	11. 71
Винники	19. 04	17. 35	14. 60	10. 90	10. 39	18. 57	12. 51
Заболотів	18. 84	15. 09	13. 00	9. 46	7. 56	12. 23	10. 74
Ягельниця	16. 88	19. 57	14. 87	12. 77	12. 55	17. 71	13. 13

Роком раніше середня тижнева зарплатня чоловіків (за даними по 30 фабриках Австро-Угорщини) складала 16,90 кор., жінок — 12,59 кор.; середня ж річна зарплатня на 1907 р. становила 613 кор. [14, s. 2]. Разом з тим «Robotnik» констатує, що життєвий рівень працівників так і не підвищився, оскільки з підвищенням зарплатні зросли ціни на житло та споживчі товари [14, s. 2].

У 1908 — 1909 рр. урядом планувалося додатково виділити для всіх тютюнових фабрик ще 2668 тис. корон, що мало б підвищити середню річну зарплатню до 733 корони. Але у цій цифрі були приховані інші видатки, наприклад, зарплатня лікарів, відпустки, видатки на лазню тощо. Тобто, проаналізувавши ряд поступок, нібито зроблених урядом, у «Robotniku» вважали, що зарплатня фактично зросла лише на папері [15, с. 10].

У статті «Відносини праці і платні по фабриках тютюну в Галичині» навіть стверджується, що урядова статистика по фабриках Галичини, знаючи ситуацію зі статистикою в Австрії загалом, є цікавою хіба для самого автора статистичних даних. Піднімається і питання про зміну стереотипу стосовно фабрик Галичини, де ціни на продукти і послуги є такими ж, як і в інших провінціях Австро-Угорщини, тому необхідно відмовитися від окремих приписів стосовно заниження оплати праці і забезпечення інвалідів, нібито у зв'язку з дешевизною проживання в Галичині [13, с. 12]. Попри це середня заробітна платня в Галичині на 1909 р. так і не зросла до задекларованих урядом 733 корон і становила: у Винниках — 667,33 кор., в Монастирських — 548 кор., в Заболотіві — 397,15 кор., в Ягельниці — 359,77 кор. Якщо ж порівнювати з 1900 р., то вона збільшилась у Винниках на 247,26 кор., в Монастирських — на 154,57 кор., в Заболотіві — на 130,20 кор., в Ягельниці ж лише на 78,70 кор. [16, s. 1].

У 1910 р. становище галицьких робітників тютюнових фабрик було наступним: «життєвий рівень галицьких робітників є нижчий, ніж в інших фабриках тютюну. [...] Наведемо приклад: робітниці загального відділу в Заболотіві мають ще заробітки денні 1 корона 44 гелера. Місяць має в середньому 25 робочих днів, тобто в цілому заробіток в місяць виносить 36 корон. По 35-ти літній службі отримує робітниця як забезпечення на

старість 40 корон місячно, що більше, ніж би й далі працювала. В Ягельниці справи є ще гіршими. В Монастириськах щоправда зарплатня дещо вища, оскільки заробляє більше, ніж 40 корон місячно, але і це є ще дуже мало. Тижнева винагорода чоловіків не перевищує зазвичай 12 корон, що становить річний заробіток 624 корони. У Винниках ці заробітки є дещо вищі, але і ціни на продукти і житло є вищими, бо з відкриттям залізничної лінії ця місцевість стала властиво передмістям Львова. В Кракові справи є подібними» [17, s. 2].

Для більш детальної економічної картини того часу і наявності чи відсутності фінансових можливостей уряду подаємо державний бюджет на 1908 р., також наведений в одному з номерів газети.

Таблиця 5. Державний бюджет (в коронах) на 1908 р. (18, s. 4).

Цісар і кабінетна канцелярія	11 476 531
Рада держави	3 735 280
Найвищий трибунал	67 464
Рада Міністрів	4 351 794
Армія	282 519 798
Міністерство внутрішніх справ	84 139 189
Міністерство оборони	78 713 752
Міністерство освіти	111 957 561
Міністерство скарбу	712 494 087
Міністерство торгівлі	198 544 860
Міністерство залізничне	412 123 310
Міністерство рільниче	62 002 310
Міністерство справедливості	86 048 911
Найвища рахункова палата	630 200
Пенсійне забезпечення	85 028 018

Автор статті «Тютюнова монополія в палаті послів» обурюється, що видатки на армію зросли майже вдвічі, а на утримання народних шкіл виділено лише 7 774 000 корон, не кажучи вже про надзвичайно малу зарплатню працівників тютюнової промисловості, прибуток від якої в 1905 р. складав 138 766 000 корон, а в 1908 р. — 151 191 400 корон, тобто протягом чотирьох років зріс на 12 425 400 корон [19, s. 4].

Проте наведені цифри дещо різняться від поданих в газеті за 1 березня 1909 р., де у статті «Умови праці по нових реформах» наведено такі дані: чистий прибуток від тютюнової промисловості у 1905 р. становив 145 194 042 корони, у 1906 р. — 157 972 765 корон, у 1907 р. — 160 107 363 корони [14, s. 1]. Тобто різниця в даних за 1905 р. становить 6 428 042 корон.

Тютюнова промисловість була однією з провідних галузей економіки, вона впливала на формування бюджету і від неї залежав добробут не лише великої кількості робітників, а й їхніх сімей. На 30 тютюнових фабриках Австро-Угорщини працювало у 1905 р. 39 197 осіб, в 1906 р. — 38 811, в 1907 р. — 38 337 [14, s. 1], а в 1911 р. — 39 676 осіб. За цей же рік маємо і дані про видатки тютюнової монополії (36 431 644,24 кор.): зарплатня — 29 348 384,90 кор., опіка над хворими на туберкульоз — 15 512,19 кор., забезпечення хворих — 303 450,87 кор., забезпечення від нещасних випадків — 52 167,14 кор., пенсії інвалідам, вдовам, сиротам — 5 790 880,69 кор., видатки на кухню — 115 886,57 кор., лазню та квитки до неї — 75 198,30 кор., субвенції для дитячих садочків — 22 330,00 кор., ясла, бібліотеки тощо — 7 078 332,58 кор. [20, s. 1].

Для кращого розуміння величини оплати праці в тютюновій промисловості, автор статті «Як живуть тютюнові робітники?» наводить тижневі видатки (в коронах) родини з

двох дорослих і трьох дітей віком від чотирьох місяців до п'яти років в 1910 р.: 6 яєць (0,36), 6 л молока (0,84), цукор, кава (1,32), картопля (1,00), зелень (0,50), мука (1,00), хліб (2,80), стручкові, рис (1,00), смалець, масло, сало, жир (1,80), волове м'ясо (2,56), свинина, вуджена (1,20), вугілля і дерево (1,80), догляд за немовлям на час денної роботи (2,60), догляд за двома дітьми (1,00), податок (2,75), кошти на одяг для п'яти осіб (2,50), внесок до «каси хворих» за батька і матір (1,20), видатки на пресу (0,10), тютюн для батька (0,32), відпочинок (1,00), партійний внесок з родичів (0,08). Разом — 27,73 корон*.

Далі автор аналізує зарплатню подружжя: чоловік, якщо він «акордний» робітник, заробляє на тиждень 8,50 кор., жінка працює на фабриці тютюну і заробляє 13,20 кор., отже, разом — 21,70 кор., що на 6,03 кор. менше наведених видатків [21, с. 8].

Певні зміни сталися в оплаті праці в 1911 р., коли Генеральна дирекція фабрик тютюну після різкого підвищення цін в 1910 р. змушена була не лише вести переговори про зміни в оплаті праці, а й затвердити реформу про поетапне її підняття.

У переговорах між Генеральною дирекцією та Фаховою організацією тютюнових робітників і робітниць в Австрії намічаються в ці роки не лише незначні поступки, а також довгоочікуваний діалог, де як представники працівників тютюнових фабрик, так і Генеральна дирекція вчать робити кроки назустріч один одному.

Таким чином, Генеральна дирекція ввела постійну мінімальну зарплатню для працівників фабрик і збільшувала її з врахуванням вислуги років [22, s. 1]. Проте, брак коштів змусив уряд розтягнути реформу на шість років, тобто до 1916 р., а початок Першої світової війни, безперечно, вніс свої корективи у її реалізацію. На 1910 р. для проведення змін в оплаті праці було необхідно 5 млн. корон, а наявних було лише 1,8 млн. Перші і найбільш суттєві виплати було заплановано на 1 січня 1911 р., але реалізовані вони були лише з 1 липня [22, s. 1].

Крім цього, мінімальна зарплатня робітника була прив'язана до класу фабрики, який вона отримала згідно з місцем розташування (існувало п'ять класів фабрик).

На першому етапі зарплатня на більшості фабрик зросла. Реформа мала за мету зменшити різницю в оплаті праці працівників різних тютюнових фабрик. Треба віддати належне тому, що доплати (так звані «додатки до зарплат») були вищими в працівників фабрик, які знаходились у віддалених провінціях, і де зарплатні до цього були значно нижчими.

Так, на фабриці Відень-Оттакрінг, яка відносилась до першого класу, тижнева доплата за вислугу років у 1911 р. становила: за шість років — 15 гелерів, за вісім років — 45 гелерів, за дев'ять років — 60 гелерів, за 12 — 20 років — 75 гелерів; у 1913 р.: за шість років — 15 гелерів, за вісім років — 45 гелерів, за дев'ять років — 60 гелерів, за 12 років — 105 гелерів, за 20 років — 250 гелерів. На фабриках Винники та Заболотів, які відносилися до четвертого класу, тижнева доплата за вислугу років у 1911 р. становила: за шість років — 30 гелерів, за вісім років — 90 гелерів, за дев'ять років — 120 гелерів, за 12 — 20 років — 150 гелерів; у 1913 р.: за шість років — 30 гелерів, за вісім років — 90 гелерів, за дев'ять років — 120 гелерів, за 12 років — 210 гелерів, за 20 років — 500 гелерів [22, s. 2 — 3]. При цьому керівництво фабрики могло встановлювати доплату, повною мірою чи частково, в залежності від старанності та професійності працівника. Поділ фабрик на класи, а також впровадження у 1911 — 1912 рр. поділу робітників на 18 категорій [23, с. 12] та введення доплат за вислугу років залишали керівництву фабрик і Генеральній дирекції можливість для «маневру»: кому і як підвищувати зарплатню, мати важелі впливу в своїх руках.

Для урегулювання оплати праці ще на початку 1910 р. всі спеціалісти були розподілені на дві категорії: А — столярі, бондарі, теслі, склярі, малярі, покрівельники, кравці,

* Видатки обчислені згідно з цінами в чеському місті Бауч (Bautsch).

палітурники, римарі, механіки, сідлярі або слюсарі; Б — доглядачі машин, які здали екзамени, доглядачі електрики і газу з фахом слюсаря, коваля або бляхаря, ковалі, бляхарі, ливарники, токарі по металу, різчики. Крім цього, всі фабрики відносно оплати праці спеціалістів було поділено на чотири класи: 1 — Відень, 2 — Лінц і Краків, 3 — Цельовец і Любляна, решту фабрик було віднесено до 4 класу. До цих розрахунків, як зазначалося вище, ще додавалися доплати за вислугу років. Так, у спеціаліста категорії А, який попрацював на фабриці 1 класу до трьох років, тижнева зарплатня становила 22 корони, а на фабриці 4 класу — 17 корон (див. табл. 6).

Таблиця 6. Тижнева оплата праці (в коронах) спеціалістів (24, s. 1).

Стаж (у роках)	Категорія							
	А				Б			
	Клас							
	1	2	3	4	1	2	3	4
До 3	22	19	18	17	28	24	22	21
До 3 (всього на рік)	1144	988	956	884	1456	1248	1144	1092
3 – 5	23	20	19	18	29	25	23	22
5 – 7	24	21	20	19	30	26	24	23
7 – 9	25	22	21	20	31	27	25	24
9 – 11	26	23	22	21	32	28	26	25
11 – 13	27	24	23	22	33	29	27	26
13 – 15	28	25	24	23	34	30	28	27
15 – 17	29	26	25	24	35	31	29	28
17 – 19	30	27	26	25	36	32	30	29
19 – 21	31	28	27	26	37	33	31	30
21 – 23	32	29	28	27	38	34	32	31
23 – 25	33	30	29	28	39	35	33	32
25 – 27	34	31	30	29	40	36	34	33
27 – 29	35	32	31	30	41	37	35	34
29 – 31	36	33	32	31	42	38	36	35
31 – 33	37	34	33	32	43	39	37	36
33 – 35	38	35	34	33	44	40	38	37
35 і більше	39	36	35	34	45	41	39	38
35 і більше (всього на рік)	1928	1872	1820	1768	2340	2123	2028	1976

Крім того, що спеціалістів, наглядачів та опікунів хворих за оплатою праці було виділено в окремі категорії (А і Б) та віднесено до чотирьох класів фабрик, встановлено градацію заробітної платні і для робітників. Так, її нарахування (див. табл. 7) [25, s. 2 – 4] проводилося з врахуванням місця розташування фабрики (12 ступенів*) та категорії робітника (18 категорій). Доплату ж за вислугу років робітнику нараховували згідно з поділом фабрик уже на п'ять класів.

Таблиця 7. Загальна схема нарахування зарплати робітників (у гелерах) (25, s. 4).

Категорії	Ступені										
	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII
1	1050	1110	1170	1230	1290	1350	1410	1470	1570	1670	1850
2	1100	1160	1230	1290	1350	1410	1470	1540	1640	1750	1920
3	1150	1210	1280	1350	1410	1470	1540	1610	1720	1830	2010
4	1200	1270	1340	1410	1470	1540	1610	1680	1800	1910	2100

* Проте в одному й тому ж джерелі бачимо розбіжність щодо кількості класів: у тексті вказано 12 класів, а в поданій поряд таблиці — 13, однак 1 – 2 класу взагалі немає [див: 16, s. 1].

Таблиця 7. (Закінчення)

Категорії	Ступені										
	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII
5	1250	1320	1400	1470	1540	1610	1680	1760	1880	2000	2190
6	1300	1380	1460	1530	1610	1680	1760	1830	1950	2080	2280
7	1350	1430	1510	1590	1670	1750	1830	1900	2030	2160	2370
8	1400	1490	1570	1650	1730	1810	1890	1970	2100	2240	2460
9	1450	1540	1630	1710	1790	1880	1960	2070	2190	2330	2550
10	1500	1600	1680	1770	1860	1960	2070	2190	2310	2430	2640
11	1570	1660	1760	1860	1960	2070	2190	2310	2430	2550	2730
12	1660	1760	1860	1960	2070	2190	2310	2430	2550	2670	2850
13	1760	1860	1960	2070	2190	2310	2430	2550	2670	2820	3090
14	1860	1960	2070	2190	2310	2430	2550	2670	2800	2980	3270
15	1960	2070	2190	2310	2430	2550	2670	2790	2950	3150	3450
16	2070	2190	2310	2430	2550	2670	2790	2910	3110	3310	3630
17	2270	2410	2540	2670	2800	2930	3070	3200	3410	3630	3990
18	2580	2730	2880	3030	3180	3330	3480	3630	3880	4130	4530

А тепер більш докладно зупинимося на співвідношенні середньої зарплати згідно з поділом фабрик на ступені. Дві фабрики у Відні відносилися до XIII ступеня, фабрика в Любляні — до IX, у Кракові — до X, тоді як фабрика у Винниках, яка фактично нічим не поступалася Краківській, — до VI ступеня, в Монастириськах — до V, Заболотіві — до IV, Ягельниці — до III. Середня річна зарплатня у Відні на 1909 р. становила 995,71 кор. та 964,68 кор., у Любляні — 806,45 кор., в Кракові — 875,09 кор., у Винниках — 667,33 кор., у Монастириськах — 548 кор., у Заболотіві — 397,15 кор., в Ягельниці — 359,77 кор. Тоді як на 1900 р. середня річна зарплатня була такою: у Відні — 702,06 кор. та 683,91 кор., у Любляні — 546,88 кор., в Кракові — 547,03 кор., у Винниках — 420,07 кор., у Монастириськах — 393,43 кор., у Заболотіві — 266,95 кор., в Ягельниці — 281,07 кор. Як бачимо, різниця в середній оплаті праці між фабриками в Кракові і Винниках в 1900 р. становила 126,96 кор., а в 1909 р. — 207,76 кор. [16, s. 1].

Відмітимо, що процедура присвоєння ступенів і категорій була заплутаною. Часто фабрики у віддалених провінціях, і в Галичині зокрема, отримували нижчі ступені, що збільшувало різницю в оплаті праці робітників. Так, працівниці-«szpinerku»*, які виготовляли короткі сигари, отримували по різних фабриках за одну і ту ж виконану тижневу роботу різну зарплатню: в Ягельниці — 12 кор. 50 гел., у Винниках — 15 кор., в Кракові — 18 кор., а в Відні — 22 кор. 50 гел. [26, s. 3]. Разом з тим прогресивними для того часу можна назвати доплати за вислугу років, однакові як для чоловіків, так і для жінок; шестиденний робочий тиждень (за винятком пожежників, для яких робочий тиждень був семиденним).

Розібравшись у заплутаній схемі нарахування зарплатні та надбавок до неї, працівники тютюнової промисловості вимагали справедливого поділу фабрик на ступені та класи. В одному з номерів газети за 1911 р. було опубліковано звернення працівників до Генеральної дирекції з пропозицією внести зміни щодо віднесення фабрик до того чи іншого ступеня. Зокрема, фабрикам в Любляні та Кракові пропонувалося надати XII ступінь, у Винниках — IX, в Монастириськах та Заболотіві — VII, в Ягельниці — VI [25, s. 1].

Подані пропозиції не були враховані, тому дана проблема знаходить своє продовження у 1912 р. у статті «З галицьких фабрик тютюну», де автор продовжує обурюватися, як можна було віднести тютюнову фабрику у Винниках до шостого ступеня [27, s. 1]. Лише

* На жаль, не вдалося наразі коректно перекласти назву даної професії.

у 1913 р. вище вказані пропозиції щодо зміни ступенів та класів фабрик були затверджені парламентом. Так, фабрика у Ягельниці з III степеня 5 класу переведена у VI ступінь 4 класу, фабрика у Кракові з X степеня 2 класу — в XII ступінь 2 класу, фабрика у Монастириськах з V степеня 4 класу — в VII ступінь 3 класу, фабрика у Винниках з VI степеня 4 класу — в IX ступінь 3 класу, фабрика у Заболотіві з IV степеня 4 класу — в VII ступінь 3 класу [28, s. 1].

Вагома різниця в оплаті праці була навіть між працівниками, які виконували схожу роботу. Як відомо, робітниця на фабриках поділялися за фахом на скручувальниць («звивачок»), прядильниць і пакувальниць. Робота прядильниць вважалась більш складною і тому вище оплачуваною (наприклад, у 1909 р. на фабриках у Відні скручувальниця отримувала за виготовлення 100 штук цигарок «Британіка» 69 сотиків, а прядильниця — 86). Лише після довгих років роботи керівництво переводило скручувальниць в розряд прядильниць. «Більший заробок прядки був тоді в певній мірі підвищенням платні за довший час служби. Що правда, практика була інакша! Як довго не було організації, часть урядників уживала се, як нагороду або кару, в міру того як робітниця подобалась». Фактично ж ці дві професії були тісно задіяні в одному технологічному процесі і тому працювали скручувальниця та прядильниця переважно попарно [29, с. 1]. На шпальтах «Robotnika» знаходимо приклад того, як з цього вирішила скористатися дирекція, порушуючи право робітників щодо нарахування зарплатні. Так, працівниця тютюнової фабрики в Монастириськах через газету скаржаться на директора Опенгауера, який при відсутності скручувальниці через хворобу або відпустку вирішив, економлячи кошти, відправляти прядильницю додому (безоплатно), пояснюючи це тим, що робітниця не потрібно заробляти так багато [30, s. 1].

Аби не склалося враження, що важким було становище лише робітників, проаналізуємо зарплатню фабричних лікарів, котрі отримували гонорар, еквівалентний кількості працівників фабрики. Наприклад, станом на 1908 — 1909 рр. в одній фабриці за одного працівника лікар отримував 80 гелерів, у двох — менше 2 корон, у дев'яти — менше 3 корон (*Монастириська — 2,09 кор.*), у семи — менше 4 корон (*Винники — 3,90 кор.*, *Заболотів — 3,34 кор.*), у п'яти — більше 4 корон (*Краків — 4,26 кор.*), у чотирьох — більше 5 корон, в одній — більше 6 корон (*Ягельниця — 6,42 кор.*). Однак в обов'язки лікаря входило також безкоштовно лікувати пенсіонерів та інвалідів, вести документацію і відповідати за дитячі ясла та садочки. Лише в 1910 р. лікарі фабрики в Гайнбургу добились компенсації в сумі 120 корон за дворічний нагляд за немовлятами в «захоронці». В газеті зустрічаємо доволі влучне порівняння, що «та квота за дволітню працю виглядає радше як чайові, аніж як гонорар» [31, s. 4].

Фактично на кожній фабриці лікар обслуговував більше 1000 осіб, що було явно забагато для належного професійного лікування і нагляду за хворими. Крім цього слід зауважити, що пацієнти часто жили в досить віддалених місцевостях і їх відвідування забирало багато часу, не передбаченого в оплаті праці.

Часто лікарі змушені були поєднували роботу на фабриці з іншими заробітками. Так, два фабричні лікарі у Винниках обслуговували 1500 робітників фабрики, були лікарями судовими та на залізниці, їхніми послугами користувалися одночасно жителі містечка і околиць (а це ще близько 10 тис. пацієнтів) [32, s. 6]. Говорити про будь-яку якість обслуговування і увагу до працівників фабрики за таких обставин важко. Інколи чекати лікаря хворим доводилось декілька днів, особливо коли якийсь з них перебував у відпустці. Лікарі ж це пояснювали низькою оплатою праці і необхідністю додаткового заробітку. Тому серед заможніших робітників все частіше траплялися випадки звернення до приватних лікарів [33, с. 1].

Фабричні лікарі висували такі вимоги щодо нарахування зарплатні: оплату за одного працівника фабрики не менше 4,2 корон на рік; за працівників, які живуть у віддалених районах, виплачувати одноразову винагороду з урахуванням віддаленості від фабрики, або передати їхнє обслуговування місцевому (гмінному) лікарю. Ще однією вимогою було прирівняти пенсію лікарів до VIII категорії службовців [31, s. 4]. Також пропонувалося змінити підхід до формування Лікарської ради при Генеральній дирекції: у неї повинні входити не лікарі Міністерства внутрішніх справ, а практикуючі лікарі з тютюнових фабрик, які власне і знають реальних стан справ у галузі [34, s. 1].

Зауважимо, що вимоги лікарів були більш ніж справедливими, а обсяг роботи, яку вони виконували, справді величезним, адже працівники тютюнових фабрик зазвичай мали цілий «букет» професійних захворювань, спричинених забрудненням повітря відходами виробництва і роботою сидячи.

Паралельно з вимогами щодо покращення оплати праці лікарів в публікаціях на сторінках «Robotnika» зустрічаємо і претензії до них [33, с. 7 – 8]. Так, все частіше звучать вимоги, щоб лікарі на тютюнових фабриках займалися і станом гігієни на них, складаючи письмовий звіт про свою діяльність у цьому напрямку. В 1913 р. було висунуто такі основні умови щодо дотримання правил гігієни на тютюнових фабриках: 1) спеціальний робочий одяг для всіх працівників; 2) просторі шафи, переодягальні та достатня кількість умивалень; 3) для кожного працівника окремий рушник, який слід принаймні два рази на тиждень міняти; 4) будівництво лазень там, де їх немає; 5) впровадження на всіх фабриках ясел для немовлят; 6) введення посад жінок-лікарів; 7) реформа «кас хворих» згідно з пропозиціями, запропонованими робітниками; 8) відмова від друку бронзою на сигаретах; 9) збільшення терміну відпусток [34, s. 2]. Як бачимо, вимоги потрібні та актуальні, зокрема впровадження посад лікарів-жінок, адже за даними на кінець 1909 р. з 40 802 працівників 35 002 — жінки. Хоча дана вимога активно піднімалася з 1905 р., вперше лікарі-жінки з'явилися на тютюнових фабриках у 1911 р., однак надалі справа просувалася доволі помалу. Також у 1911 р. на трьох фабриках були створені ясла для немовлят, а на 17 — відкрито лазні і кухні, де можна було приготувати або розігріти гарячий обід чи каву [25, s. 6]. Серед галицьких фабрик лазня (з п'ятьма ваннами та десятьма душами) та кухня (тільки для підігріву їжі) були лише у Винниках [35, s. 4]. Зауважимо, що потреба у відкритті на фабриках переодягалень, кухонь та лазень була продиктована не лише турботою про робітників, а й скаргами покупців, які подекуди у виробках знаходили сторонні предмети та відбитки брудних пальців на папері [36, с. 7 – 8].

Але повернімося до теми професійних хвороб і методів, запропонованих по боротьбі з ними, зокрема з туберкульозом (сухотами). Уже тоді вчені дійшли до висновку, що туберкульоз — це соціальна хвороба, найбільш поширена серед незабезпечених верств населення, найчастіше вражає ослаблений організм, а найкращим лікуванням є свіже повітря та якісне харчування. Тому в статті «Будинки для тютюнових робітниць, хворих на сухоти» Еммі Фрайндліх ставить питання будівництва в гірській місцевості санаторіїв для хворих. Таким будівництвом мала б зайнятися Генеральна дирекція і це не обов'язково мають бути будинки на престижних і дорогих курортах. Їх можна будувати і в сільській місцевості, де є свіже чисте повітря і можливість забезпечити хворих якісними продуктами харчування. Авторка наголошує, що звичайний робітник не може дозволити собі поїхати на південь, або на відомі і дорогі курорти для лікування туберкульозу, і наводить приклад австрійського приватного санаторію в Алянді, де за короткий термін значно покращується здоров'я хворих на сухоти [37, с. 7 – 8].

На боротьбу з туберкульозом у 1909 р. уряд виділив 40 тис. кор. [8, s. 2]. У ті часи від туберкульозу помирили сотні працівників тютюнових фабрик. Основні причини — від-

сутність вентиляції і фільтрів, розміщення виробничих цехів у непристосованих приміщеннях, які не мали подекуди навіть природної витяжки, тому кількість пилу була такою, що працівники в цеху не бачили один одного, а їхній одяг був так вкритий пилом, наче всіяний мукою. Важко повною мірою це уявити, але навіть на фабриці у Винниках до 90-х рр. ХХ ст. в окремих цехах пил можна було просто «згортати» з працівників і це при тому, що на той час тут вже стояли потужні витяжки, а сама фабрика знаходилась у новому спеціально збудованому під неї приміщенні, а не в тісних кімнатах замку, як це було на початку ХХ ст. Однак, як пам'ятає сам автор, коли вітер дув з боку фабрики, взимку весь сніг був жовтий.

У 1910 р. працівники тютюнових фабрик звернулися до Генеральної дирекції з проханням створити Союз кас хворих. У цей же час, бачачи загрозливе зростання інфекційних хвороб, Генеральна дирекція приймає рішення про відсторонення від роботи працівників тютюнових фабрик, в сім'ях яких є випадки захворювання на інфекційні хвороби, до часу видужання останніх [25, s. 6].

Лікарі вже на початку ХХ ст. починають бити на сполох, доводячи шкідливий вплив тютюну на організм працівників тютюнових фабрик, який потрапляє в легені не лише дихальними шляхами, а й через пори (при зволожені та ферментації тютюну). Так, промисловий інспектор доктор Хецке (Heucke) стверджував наступне: «в 1000 літрах фабричного повітря, котрим дихають працівники, було 63 міліграми пилу, тоді коли в повітрі за межами фабрики є щонайбільше 45 міліграм пилу. Цей пил має в собі 0,56 % нікотину. Протягом 8 год. праці робітниця вдихає 0,001 г нікотину. Хоча частина цієї отрути виділяється з організму натуральним способом, однак постійне вдихання такої кількості нікотину не може залишитися без шкоди для організму» [34, s. 1].

До шкідливого впливу нікотину також слід додати інші негативні чинники: розташування фабрик у непристосованих приміщеннях (наприклад, замок у Винниках з бійницями замість вікон), з поганим освітленням і опаленням, відсутністю вентиляції; 11-ти годинний робочий день; споживання їжі на робочому місці в антисанітарних умовах, бо не на всіх фабриках ще були кухні; подекуди працівники через відсутність житла витрачали на дорогу в один бік три години.

Стає зрозумілим, чому найбільше розповсюдженою серед робітників хворобою був саме туберкульоз. Хоча туберкульоз і вважався соціальною хворобою бідних верств населення, вже тогочасні дослідження показали, що захворюваність на нього серед працівників тютюнових фабрик була майже втричі вищою, ніж серед сільського населення чи зайнятих в інших галузях. Надзвичайно часто траплялися також випадки захворювань легенево-дихальної системи, паралічу кінцівок пальців, втрати зору, астми [34, s. 2]. Якщо серед працівників фабрики виділити дві групи: працівники допоміжних професій, які безпосередньо не стикалися з переробкою тютюнової сировини, і ті, які працювали з сировиною (прядильниці, скручувальниці, пакувальниці), то, зрозуміло, вищими будуть показники захворюваності на сухоти серед останніх. Так, за даними «Robotnika», кількість інвалідів, у тому числі хворих на туберкульоз, в 1907 р. становила 7344 особи, що, навіть за статистикою того часу, становить близько 20 % працівників. Як доказ наводиться і висока смертність серед робітників, зокрема кількість працівників зі стажем роботи 35 – 40 років не перевищувала 2 – 3 % [15, с. 10; 38, с. 10].

Ще одна проблема, яка знаходить своє відображення на сторінках «Robotnika» — оплачувані відпустки. Зауважимо, що відпустка терміном на три дні надавалася лише тим працівникам, стаж роботи яких становив більше 10 років, а працівники, які відпрацювали більше 20 років, отримували тижневу відпустку. Та з огляду на важкі умови праці переважна більшість працівників більше 10 років на тютюнових фабриках не витримувала,

про що свідчить наступна статистика: «В 1906 році було зайнятих в 30 фабриках тютюну 37 665 дефінітивних робітників і робітниць. З них 15 159 мало за собою менше як 10 літ служби. Ті не дістають жадного урльопу й можуть його дістати аж тоді, як скінчуть десятилітню службу. Нині можуть декотрі з них вже дістати урльоп, але за те на їх місце вступили знов інші. 13 511 робітників і робітниць дістає тепер тридневий урльоп, а лише 8995 на цілий тиждень» [14, с. 1].

Актуальною проблемою було надання відпусток для вагітних. Спочатку їх надавали терміном на 12 днів перед пологами або після них [14, с. 1]. Зрозуміло, що це дуже короткий термін і тому часто пологи розпочинались на робочому місці, в антисанітарних умовах. Це, як і короткий термін самої відпустки, призводило як до проблем зі здоров'ям у жінок, так і до високої смертності немовлят. Один з лікарів так охарактеризував ситуацію: «[...] бачимо, що рік-річно умирають десятки тисяч немовлят, де одинокою причиною смерти є якраз брак опіки і відповідної поживи. «Жінки робітників родять для цвинтарів» — се не пересада, але страшна правда» [39, с. 7].

Згодом робітниця отримала право на післяпологову відпустку терміном чотири тижні. Однак ставилося питання і про її подовження, зокрема як аргумент наводився той факт, що така відпустка в Німеччині триває шість тижнів, а в Швейцарії ще додають два тижні перед пологами [40, с. 8].

Вимагали робітниця і ліквідації норми, згідно з якою коли працівниця отримувала пологову відпустку, то щорічна відпустка їй вже не надавалася. При цьому наголошувалося, що пологова відпустка потрібна для здоров'я дитини, а щорічна відпустка повинна покращити здоров'я матері, тому одне з іншим не має нічого спільного [41, с. 8].

Оскільки оплата допологових та післяпологових відпусток була мізерною і становила 60 % від середнього заробітку в даній місцевості (а не на фабриці), часто працівниця їх повністю не використовували [41, с. 8]. Так, робітниця фабрики Відень-Оттакрінг отримувала допомогу на час хвороби чи пологової відпустки в сумі 9,80 корон на тиждень, тоді як її тижнева зарплатня становила в середньому від 16 до 20 корон. Тому їй вигідніше було відмовитися від чотиритижневої відпустки і вийти на роботу раніше зазначеного терміну. Коли на рівні держави було прийнято новий закон, згідно з яким післяпологова відпустка становила шість тижнів, а її оплата мала становити 90 % від заробітку, робітники тютюнової промисловості звернули увагу Генеральної дирекції на те, що вона мала б не чекати початку цієї реформи, а йти на крок попереду [40, с. 8].

Із зазначеними вище проблемами пов'язана ще одна, не менш наболіла, — створення ясел і дитсадочків при фабриках, де молоді мами змогли б на час роботи залишати своїх дітей.

«Опіка над дітьми є зла, властиво єї зовсім нема; теперішня привичка робітниць, давати малі діти, які не є в шкільним віці (очив. також і немовлять), до старенької бабусі на цілий день в опіку і плеканє, є головною причиною великої смертності дітей. Такі старі бабусі, що правильно живуть з провізії, приймають около 10 таких дітей; тамтої весни знайдено в однім домі у двох бабусь 20 дітей під опікою, між тим багато немовлят в одній, одинокій малій кімнаті. Як може одна особа обходити, кормити і чисто удержувати таку скількість дітей? Як може бути чистота в таких умовах?» [39, с. 7].

Тобто, в умовах, коли післяпологова відпустка була надзвичайно малою, а відпустка по догляду за дитиною взагалі не надавалася, робітниця, батьки яких проживали далеко, або їх не було, змушені були винаймати для догляду за дітьми старших жінок, іноді навіть колишніх працівниць фабрики на пенсії. Останні, бажаючи покращити своє матеріальне становище, охоче за оплату доглядали дітей, але побутові умови, в яких перебували діти, зазвичай були незадовільними. Здебільшого це було найпростіше помешкання, яке

складалось з однієї кімнати, а подекуди в ньому не було навіть підлоги, не кажучи вже про якісь зручності. Відповідно утримання маленьких дітей в таких умовах, враховуючи і вік няньок, і антисанітарні умови, призводило до високої смертності і створювало умови для передачі в замкнутому просторі інфекційних хвороб, ослаблення дитячого організму вже в перші роки життя.

З 30 тютюнових фабрик Австрії на той час лише в двох (Гайнбург і Тахов) були заклади по догляду за дітьми. У відповідях на звернення робітників фабрик до Генеральної дирекції щодо будівництва приміщень для догляду за немовлятами, одним із аргументів відмови було те, що даючи дітей в опіку інвалідам, робітники тим самим сприяють заробітку останніх, щоб вони не помирали з голоду [21, с. 8]. На 1911 р. вже в трьох фабриках були створені ясла для немовлят, де матері мали можливість під час перерв годувати їх грудьми, до того ж діти тут перебували під наглядом доглядачки та опікою фабричних лікарів. Як зазначає автор статті в «Robotniku», серед дітей, які були в яслах, зменшилась смертність і вони стали менше хворіти [25, с. 6].

В окремих випадках дворічних, а переважно чотирирічних дітей працівників приймали до спеціальних закладів по догляду за дітьми (їх тоді називали дитячими городами або домами), яким Генеральна дирекція виділяла субвенції. Проте виховання в таких закладах проводилося загалом за допомогою різок і без належної уваги до дітей, а за їхнє утримання батьки сплачували на тиждень від 5(сотиків) гел. до 1 кор. 20 гел. [21, с. 8].

Не менш актуальною була проблема забезпечення працівників тютюнових фабрик житлом. У більшості місцевостей, де відкривалися такі підприємства, економіка починала доволі швидко розвиватися. Населення було задіяне також і в допоміжних та дотичних до тютюнового виробництва сферах. Зокрема, у Винниках при фабриці тютюну вже з XVIII ст. існували корчма, гуральня, цегельня, вапнярня. Місцеве населення, як і німецькі колоністи колонії Вайнберген, які в недалекому минулому згідно з декретом цісаря приїхали навчати перше вести сільське господарство, з розвитком тютюнової фабрики змінили свій фах. Вони почали займатися «фірманкою» — перевезенням тютюну і готової продукції, що давало більший прибуток.

Житло в місцевостях, де виникали фабрики, різко дорожчало, а зарплатня не давала можливості заощадити сім'ї робітника на придбання власного помешкання. В одному з номерів газети за 1908 р. опубліковано робітничий меморандум, поданий до Генеральної дирекції, в якому п'ятим пунктом стояло питання про можливість забезпечення працівників фабрики житлом. Автор статті вбачає вирішення даної проблеми через побудову помешкання для працюючих робітників фабрики коштами тютюнової монополії (воно залишатиметься власністю монополії) [42, с. 2 — 3].

В одному з номерів газети за 1910 р. автор так характеризує ситуацію з житлом в Галичині: «Найгіршою стороною життя є тут проблема житла. В Кракові в останніх часах наступило значне подорожчання помешкань. Робітничого помешкання, яке складається з кімнати і кухні, не можна винайняти менше як за 40 корон місячно. В інших місцевостях помешкання є не лише дороге, але також нижче всякої критики. В Заболотові більшість помешкань цілком не мають підлоги, а одна така хатинка коштує 10, 12, 14 корон місячно. Багато тютюнових робітників вибудували собі помешкання, але власних коштів їм вистарчили часто лише на купівлю ґрунту. Товариство позичкове в Заболотові виділяло їм на такі цілі максимум 300 корон позички, решта грошей мусили позичати у лихварів, які беруть 10 — 12 % і вимагають поручителів. [...] Подібною є ситуація в Монастирських, а ще гіршою в Ягельниці» [17, с. 2].

Отже, з розвитком фабрик швидко зростає кількість робочих місць і виростають ціни на житло, однак навіть не купівля, а лише оренда якого з'їдала левову долю доходу сім'ї.

Окрім проблеми зарплатні, не менш наболілою була проблема пенсійного забезпечення (ренти). Загалом пенсії були настільки мізерними, що вижити на них було фактично неможливо і тому пенсіонери змушені були або шукати додаткових заробітків, або покладатися на допомогу своїх дітей. До того ж на пенсію, з огляду на важкі умови праці, високу смертність та захворюваність, виходила лише незначна частина працівників тютюнової промисловості, адже «40 літ до досягнення цілої ренти, се час за довгий, заледви 2 процент робітників доходить до сих літ служби» [43, с. 7]. Саме тому серед працівників тютюнових фабрик основну кількість складали особи віком від 16 до 40 років (1905 р. — це 79,2 %, 1906 р. — 77,4 %, 1907 р. — 77,6 %). На квітень 1909 р. з 37 408 працівників тютюнових фабрик Австро-Угорської імперії більше 35 років стажу мали лише 1131 особи, а більше 40 — 271 [15, с. 10; 43, с. 7].

Більше того, навіть в уряді вважали, що коли робітник пропрацював 35 років, його можна автоматично перевести в групу інвалідів. І дійсно, кількість хворих на професійні захворювання (туберкульоз, ревматизм, легеневі хвороби) була великою. До цього додавались і часті травми на виробництві. Хворі на туберкульоз працювали разом зі здоровими працівниками в одних приміщеннях, ніяких профілактичних заходів не вживалося і звичайно ніхто не відслідковував, яка форма хвороби в того чи іншого працівника, тому останній заражав не лише здорових колег, а й членів їхніх сімей.

У 1906 р. була ухвалена, а в 1907 р. вступила в дію реформа щодо забезпечення інвалідів та пенсіонерів. У статті «До дефінітивної реформи забезпечення інвалідів робітництва фабрик тютюну» проаналізовано основні її положення та внесено проект доповнень. Терміном для досягнення найнижчої ренти були п'ять років*, а після 40 років праці робітник мав право отримувати найвищу ренту (автор статті ж зауважує, що найвищу ренту треба призначати вже після 35 років стажу). Якщо робітник, який належить до 1 категорії, заробляв у рік 980 корон, то його рента мала по п'яти роках стажу становити 13 корон на місяць, а після 35 років — 49 корон. Зі зростанням категорії, до якої належав робітник, зростала і його рента на одну корону, а кожний рік стажу додавав ще по 5 гел. до місячної ренти (наприклад, для 1 категорії це 1,20 кор. місячно, для другої — 1,25 кор., для третьої — 1,30 кор. і т. д.). Якщо робітник пропрацював щонайменше 6 місяців, то йому зараховується останній рік стажу; якщо робітник 1 категорії пропрацював менше п'яти років (але більше одного) і став непрацездатним, то він отримував винагороду в сумі 150 кор. (для кожної наступної категорії на 30 кор. більше). Робітники, які мають більше 35 років стажу, можуть перейти в групу інвалідів без підтвердження їх непрацездатності лікарем. Непрацездатні вдови робітників отримують 50 % з ренти, на яку мали право їхні чоловіки. Це саме отримують і непрацездатні вдівці. Працездатні вдови отримують 25 % з ренти, а вдівці не отримують жодної ренти. Повторний шлюб позбавляв права на ренту. Кожна сирота (йдеться і про позашлюбних дітей) по обох родичах, що немає 15 років, отримує 20 % з ренти, а сирота по одному родичу має 10 % ренти. В жодному випадку не можуть всі ренти в сумі виносити більше 100 % ренти, на яку батько або мати мали право [43, с. 7 — 8]. Що із запропонованих доповнень було прийнято і як була реалізована сама реформа, наразі нам не вдалося з'ясувати.

Кількість інвалідів у 1907 р. складала 7344 осіб. Вони отримували середню пенсію в розмірі 20,20 кор. місячно, що в рік становило 242,50 кор. (середня зарплата тоді, для порівняння, становила 613 кор.). В умовах, коли коштів не вистачало навіть здоровим працівникам, тижнева зарплата яких становила 16,90 кор., забезпечення інвалідів, які потребували додаткових коштів на ліки і догляд, було мізерним. За статистикою 44,1 % працівників були хворими (звертались до каси хворих 22 368 осіб) [15, с. 10].

* Раніше такий термін становив 15 років, а з 1902 р. — 10 років.

Фахова організація тютюнових робітників і робітниць в Австрії критикує недоліки реформи щодо забезпечення інвалідів і нарахування ренти. Так, автор статті «Браки забезпечення інвалідів робітництва в фабриках тютюну» стверджує, що більшість робітників після багаторічної служби отримують ренту до 60 % і лише частина 80 % від заробітної плати. Але це стосується переважно місцевостей, які відносяться до другого класу і з не більше, ніж шостою категорією щодо оплати праці робітників.

У проекті було передбачено, що коли щоденний заробіток робітника на фабриці другого класу становить 2,00 – 2,40 кор. (12,06 – 14,34 корони на тиждень, 603 – 717 корон в рік), то його місячна рента вносить 42 – 48 корон. Автор статті стверджує, що насправді оплата висококваліфікованих робітників становить близько 3,60 корон денно, а нарахування ренти бралось чомусь з суми 2,40 корон. Не враховувалась і доплата за роки служби. Тому фактично висококваліфіковані робітники отримували пенсію, яка не перевищувала 30 % їхньої зарплатні. Уряд обмежив і розмір пенсії, який не повинен перевищувати 1200 корон річно. До всіх робітників, зарплатня яких перевищувала цю межу, застосовували нижчий процент нарахування ренти [44, с. 7].

Таким чином, поступово заробітна платня працівників тютюнової промисловості Австро-Угорщини зростала, однак не так суттєво, щоб забезпечити достойне проживання для їхніх сімей. Сама оплата праці насправді «доганяла» тогочасні ціни на проживання і оплату послуг, оренду житла і ціни на продукти, що не давало можливості накопичити заощаджень. Зокрема, робітники не могли відкласти достатньо коштів на купівлю чи будівництво власного житла. Так, їх зазвичай вистачало хіба на купівлю землі під будівництво, а вже для самого будівництва невеличкої 1 – 2 кімнатної хатини, часто з глиняною підлогою, доводилося влізати в багаторічну боргову кабалу, де тільки відсотки за позику з'їдали всі зароблені кошти.

Введення категорій і класів щодо оплати праці також суттєво не вплинуло на ситуацію. Підвищення оплати праці відбувалося передусім на фабриках у великих містах, таких як Краків, Відень, Любляна, де, по-перше, були сильніші робітничі організації, а невдоволення і протести працівників могли похитнути позиції уряду. По-друге, у великих містах був попит на кваліфікованих працівників і останні мали змогу вибирати підприємство і галузь, де були кращі умови праці. В таких містах тютюнова галузь не могла відставати від інших в оплаті праці, бо підприємства з мізерною оплатою праці могли залишитись без кваліфікованих працівників. Дещо іншою була ситуація на фабриках у віддалених районах, наприклад в таких як Ягільниця чи Заболотів, де тривалий час місцеві тютюнові фабрики були єдиними великими підприємствами в регіоні і їхня дирекція почувала себе монополістом. При надлишку робочої сили в таких регіонах працівники готові були працювати за мізерну платню, аби лише мати хоча б якісь кошти на утримання сім'ї. Тому зарплатня в таких регіонах була вдвічі, а то й втричі меншою ніж у Відні чи Кракові.

Важкі та шкідливі умови праці призводили до високої смертності та значного відсотку хворих, особливо на туберкульоз, що зменшували суттєво середній вік працівників тютюнової промисловості.

Бібліографія

1. Берест Р. Матеріали історії профспілкового руху в Західній Україні (1817 – 1939). – Львів : Вид-во об'єднання профспілок Львівщини, 2009. – 36 с.
2. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817 – 1939 рр.). – Дрогобич : Відродження, 1995. – 128 с.

3. Жерноклеєв О. С. Боротьба національних секцій австрійської соціал-демократії початку ХХ ст. за вплив на профспілки Галичини і Буковини // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – Вип. 11. – С. 218 – 234.
4. Боднар Г. Зародження та діяльність профспілкових осередків у Галичині в ХІХ – на початку ХХ ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Науково-практичний збірник. – Київ, 2009. – № 3 (50). – С. 77 – 82.
5. Влох М. Винники, Звенигород, Унів та довкільні села. Історично-мемуарний збірник. – Чикаго, 1970. – 527 с.
6. Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do № 9 «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok IV. – Wiedeń, 1 września 1910. – № 9.
7. Rozwój stosunków pracy i płacy w austriackich fabrykach tytoniu // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok VIII. – Wiedeń, 3 marca 1914. – № 5.
8. Wobec roku nowego // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok IV. – Wiedeń, 1 stycznia 1910. – № 1.
9. Do szeregu! // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok VIII. – Wiedeń, 3 marca 1914. – № 5.
10. Sprawozdanie Zarządu Centralnego za rok 1908 // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok III. – Wiedeń, 1 kwietnia 1909. – № 4.
11. Пятьдесят одна година тижневої праці з вільним пополуднем в суботу в фабриках тютюну // Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do № 3 «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok VIII. – Wiedeń, 3 lutego 1914. – № 3.
12. Про фабрикацію цигарів // Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do № 6 «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok IV. – Wiedeń, 1 czerwca 1910. – № 6.
13. Відносини праці і платні по фабриках тютюну в Галичині // Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do № 9 «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok IV. – Wiedeń, 1 września 1910. – № 9.
14. Warunki pracy po nowych reformach // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok III. – Wiedeń, 1 marca 1909. – № 3.
15. Справи платні й праці робітників в фабриках тютюну після нових реформ // Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do № 4 «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok III. – Wiedeń, 1 kwietnia 1909. – № 4.
16. Podział urzędów Monopolu tytoniowego na stopnie // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok V. – Wiedeń, 1 września 1911. – № 9.
17. Stosunki zarobkowe i warunki pracy w fabrykach tytoniu w Galicyi // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok IV. – Wiedeń, 1 sierpnia 1910. – № 8.
18. Budzet na rok 1908 // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok II. – Wiedeń, 1 września 1908. – № 8.
19. Monopol tytoniowy w Izbie posłów // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok II. – Wiedeń, 1 września 1908. – № 8.
20. Wydatki Monopolu na płace, ubezpieczenie robotników i urządzenia społeczne w r. 1911 // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok VII. – Wiedeń, 3 czerwca 1913. – № 11.
21. Як живуть тютюнові робітники? // Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do № 1 «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok IV. – Wiedeń, 1 stycznia 1910. – № 1.
22. Reforma stosunków zarobkowych robotników zatrudnionych w fabrykach tytoniu // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok V. – Wiedeń, 1 lutego 1911. – № 2.
23. До питання про зміни відносин робітництва // Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do № 2 «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok V. – Wiedeń, 1 lutego 1911. – № 2.

24. W sprawie płacy zarobkowej profesjonalistów // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok IV. – Wiedeń, 1 marca 1910. – № 3.
25. Przedłożenie robotników tytoniowych do Generalnej Dyrekcji // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok V. – Wiedeń, 1 czerwca 1911. – № 6.
26. Stopnie miejscowości // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok VI. – Wiedeń, 3 grudnia 1912. – № 22.
27. Z galicyjskich fabryk tytoniu // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok VI. – Wiedeń, 3 września 1912. – № 16.
28. Z naszej walki o poprawę bytu // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok VII. – Wiedeń, 16 grudnia 1913. – № 24.
29. Реформи в продукції тютюну // Робітник в фабриках тютюну Dodatek do «Robotnik w fabrykach tytoniu». – Rok III. – Wiedeń, 1 lipca 1909. – № 7.
30. Stosunki zarobkowe i warunki pracy w fabrykach tytoniu w Galicyi // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok IV. – Wiedeń, 1 sierpnia 1910. – № 8.
31. Lekarze a c. k. Zarząd Monopolu tytoniowego (z artykułu Dra S. Brandeisa, lekarza gminnego) // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok IV. – Wiedeń, 1 listopada 1910. – № 11.
32. Przegląd // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok VII. – Wiedeń, 5 sierpnia 1913. – № 15.
33. Питанє про лікарів // Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do № 16 «Robotnik w fabrykach tytoniu». – Rok VI. – Wiedeń, 3 września 1912. – № 16.
34. Ochrona pracy w fabrykach tytoniu // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok VII. – Wiedeń, 1 kwietnia 1913. – № 7.
35. Wkładki i świadczenia Instytutów dla chorych // Robotnik w fabrykach tytoniu. – Rok VI. Wiedeń, 1 stycznia 1912. – № 1.
36. Skargi kurców // Робітник в фабриках тютюну Dodatek do № 12 «Robotnik w fabrykach tytoniu». – Rok V. – Wiedeń, 1 grudnia 1911. – № 12.
37. Фрайндліх Е. Доми для тютюнових робітниць хорих на сухоти // Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do № 1 «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok VII. – Wiedeń, 7 stycznia 1913. – № 1.
38. Дефінітивна реформа ubezpieczenia робітників в фабриках тютюну, неспосібних до праці (інвалідів) // Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok III. – Wiedeń, 1 kwietnia 1909. – № 4.
39. Жадання тютюнових робітників // Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do № 1 «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok IV. – Wiedeń, 1 stycznia 1910. – № 1.
40. Фрайндліх Е. Що могли зділати каси хорих при ц. к. фабриках тютюну // Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do № 3 «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok III. – Wiedeń, 1 marca 1909. – № 3.
41. Відпустка в цілі спочинку // Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do № 12 «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok IV. – Wiedeń, 1 grudnia 1910. – № 12.
42. Memorandum robotnicze podane Generalnej Dyrekcji // Robotnika w fabrykach tytoniu. – Rok II. – Wiedeń, 1 wresnia 1908. – № 8.
43. До дефінітивної реформи забезпечення інвалідів робітництва фабрик тютюну // Робітник у фабриках тютюну. Dodatek do «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok II. – Wiedeń, 1 września 1908. – № 8.
44. Браки забезпечення інвалідів робітництва в фабриках тютюну // Робітник в фабриках тютюну. Dodatek do № 15 «Robotnika w fabrykach tytoniu». – Rok VII. – Wiedeń, 5 sierpnia 1913. – № 15.

Тымец И. Н.

«Robotnik w fabrykach tytoniu» как источник к изучению социально-экономического положения работников табачных фабрик Галичины

В статье автор рассматривает социально-экономическое положение работников табачных фабрик Галичины на основе анализа газеты «Robotnik w fabrykach tytoniu» за 1904 – 1914 гг. Освещается также роль «Związku zawodowego robotnic i robotników, zatrudnionych w fabrykach tytoniu w Austrii» в решении наболевших социально-экономических вопросов работников табачной отрасли Австро-Венгрии, в частности проблемы повышения заработной платы, продолжительности рабочего времени, предоставление отпусков, пенсионного и медицинского обслуживания и т. п.

Tymets I. M.

«Robotnik w fabrykach tytoniu» («Worker on the factories of tobacco») as a source of studies of social and economic conditions of workers on the tobacco factories of Galicia

The article examines the social and economic conditions of labor on the Galicia tobacco factories. Most assumptions are made on an analysis of the newspaper «Robotnik w fabrykach tytoniu» («Worker in the factories of tobacco») issued in 1904 – 1914. The important role was also revealed of a «Związku zawodowego robotnic i robotników, zatrudnionych w fabrykach tytoniu w Austrii», («Trade union of men and women working on the factories of tobacco in Austria») in resolving of urgent social and economic concerns of workers inside the tobacco industry of Austria-Hungary. It includes in particular the problems of wages increase, limitation of working hours, guaranties of vacations, pensions and health care.

Чоп В. М.

**«ПРИАЗОВСЬКА БОЛГАРІЯ»
В ІСТОРІЇ МАХНОВСЬКОГО РУХУ (1919 – 1921 рр.)**

Махновський рух 1917 – 1921 рр. по праву вважається спеціалістами одним з найоригінальніших народних рухів минулого, і не лише в межах України, але й на теренах усієї всесвітньої історії. Проте незважаючи на зростаючу кількість публікацій і наявність стабільного інтересу громадськості, не буде перебільшенням стверджувати, що багато аспектів історії «махновщини» і досі залишаються недослідженими, або дослідженими на недостатньому науковому рівні. Один з таких аспектів – стосунки махновців з національними меншинами Півдня України. Автору статті вже доводилося розглядати в окремих публікаціях стосунки махновців з єврейським, німецьким та грецьким населенням Приазов'я. Дослідження махновсько-болгарських контактів завершує цю своєрідну тетралогію присвячену махновській етнонаціональній політиці. Додамо також, що актуальність даного дослідження зростає через те, що вивчення махновсько-болгарських контактів заповнює лакуни відразу в кількох напрямках історичних досліджень. Воно є, водночас, нарисом маловідомого аспекту українського повстанського руху, практично невідомої сторінкою в етнічній історії приазовських болгар, а також, необхідним розділом в історії міжнаціональних стосунків українського Півдня.

«Таврійські» болгары на 1918 р. мали у Приазов'ї 30 колоній [1, с. 21], які, в своїй більшості, компактно розташовувалися на території сучасної Запорізької області, між річками Бердою на сході і Молочною на заході. Значна кількість болгар мешкала також в сусідньому містечку Бердянськ, з-за чого місцеві українські селяни, в основному, й називали колоністську спільноту – «бердянськими болгарами». Загалом населення «Таврійської